

HAYR

(bk. HAYIR).

HAYR en-NESSÂC

(خَيْر النَّسَّاجِ)

Ebû'l-Hasen Muhammed
b. İsmâîl el-Bağdâdî
(ö. 322/934)

İlk dönem sûfilerinden.

202'de (817) Sâmerrâ'da doğdu. Daha sonra Bağdat'a giderek oraya yerleşti. Sâmerrâlı olduğu için Sâmerrâî nisbesini almışsa da daha çok Hayr en-Nessâc diye tanınmıştır. Bu dönemde geçimlerini sağlamak için çeşitli meslekler icra eden sûfiler gibi Hayr da muhtemelen dokumacılık yapıyordu. Nitekim bazı kaynaklar bu hususa işaret etmişlerdir (Hatîb, VIII, 345; Attâr, II, 112). Fakat hakkında rivayet edilen menkibelere göre, Ebû'l-Hasan henüz dokumacı olmadan ve Hayr en-Nessâc lakabını almadan önce bir hac yolculuğu sırasında Kûfe'ye vardığında bir şahıs, onu kendisini terkediş kaçan Hayr adındaki siyahî kölesine benzeterek yakalamış, dükkânına götürüp dokumacılıkta çalıştırmış, o da bu duruma ses çıkarmadığı gibi kendisine Hayr diye hitap edilmesine de itiraz etmemişti. Dükkân sahibi, bu kişinin kendi kölesi olmadığını yıllar sonra farkederek onu serbest bırakmak istemişse de o güne kadar Hayr en-Nessâc diye tanınan Ebû'l-Hasan bu ismi değiştirmeyi uygun bulmamıştı (Sülemî, s. 322; Kuşeyrî, s. 145). Ebû Nuaym el-İsfahânî bu olayı daha değişik bir şekilde kaydeder (*Hilye*, X, 307).

Hayr en-Nessâc, Bağdat'ta tanınmış zâhid ve sûfilerin sohbetlerinde bulunmuş, birçok zâhid ve sûfi de kendisinden faydalanmıştır. Tasavvufî üstâdi Serî es-Sakatî ve Ebû Hamza el-Bağdâdî idi. Çağdaşı olan ünlü sûfi Cüneyd-i Bağdâdî onu kastederek, "Hayr en hayırlı olanımızdır" demişti (Attâr, II, 112). Uzun ömrü boyunca edindiği mânevî tecrübeleri ve zengin tasavvufî bilgileriyle tanınan Hayr en-Nessâc'ın çevresine birçok mürid toplanmıştı. Kaynaklar onun bir sohbet halkasına sahip olduğunu bildirir (Hatîb, VIII, 345; Zehebî, XV, 270). İbrâhim el-Havvâs ve Ebû Bekir eş-Şiblî gibi tanınmış sûfileri irşad eden Hayr'ın yaşama tarzı güzel ve etkili konuşması (Hücvîrî, s. 182) bu halkanın genişlemesine sağlanmıştı.

Kaynaklar, hakkında birçok menkıbe anlatılan Hayr en-Nessâc'ın yaşlı ilerlemiş ve iki büklüm olmuşken bile semâ meclislerine katıldığını, vecde gelince kamburunun düzeldiğini ve kendisini bir delikanlı gibi güçlü hissettiğini, bu hal geçince de eski şekline döndüğünü belirtir (Hatîb, VIII, 346; İbn Hallikân, II, 252).

Hayr en-Nessâc'a göre Allah korkusu, kötü alışkanlıklar edinen kişileri düzeltmeye yarayan bir kırbaçtır. Hayr, nimete şükretmeyi nimetin kendisinden daha önemli görür, insanların kendi ibadetlerinden çok Hakk'ın lutfuna ne bağlamaları gerektiğini söylerdi. Bel kadar mükemmel olursa olsun insanın ifade ettiği tevhidin eksik olduğunu belirtir ve, "Allah senden, kendisinin muhtaç olmadığı şeyi kabul ederek karşılığında senin ihtiyacın olan şeyi vermektedir" derdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Sülemî, *Tabakât*, s. 322; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 307; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 345-347; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 145; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Jukovski), s. 182; Herevî, *Tabakât*, s. 345; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, II, 111-113; İbnü'l-Cevzî, *Şifatü's-şafve*, II, 451-454; a.m.f., *el-Muntazam*, VI, 274; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 251-252; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ*, XV, 269-270; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 181; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâ'ik*, II, 466-469; Şarânî, *eş-Tabakât*, I, 102; Câmî, *Nefehât*, s. 135; Münâvî, *el-Kevâkib*, I, 222; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 294; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, I, 175.

MEHMET DEMİRCİ

HAYRÂBÂD

(خَيْر آباد)

Nâbî'nin

(ö. 1124/1712)

konusu maddî aşk macerası olan mesnevisi.

Ferîdüddin Attâr'ın *İlâhînâme*'sindeki bir hikâyenin genişletilmesinden meydana gelmiş olup sonundaki tarih kıtasına göre 1117'de (1705) Halep'te kaleme alınmıştır. Şairin yaşlılık devresi çalışmalarından olan eser her biri Farsça başlık taşıyan yetmiş bölümden oluşmuş ve aruzun "mef'ûlû mefâilûn feûlûn" kalıbıyla yazılmıştır. Tamamı, değişik nüshalara göre 1996 ile 2007 beyitten ve bir tarih kıtasından ibarettir. Attâr'dan önce de bir Şark efsanesi olarak var olan bu hikâyeyi Nâbî, ilâve ettiği vak'alarla genişletip zenginleştirerek sürükleyici bir hale koymuştur.

Nâbî, *Hayrâbâd*'a klasik mesnevi tertibine uyarak tevhid, na't ve mi'râciye ile başlar; dönemin sadrazamı Baltacı Meh-

med Paşa'ya ve Sultan III. Ahmed'e yazdığı methiyelerden sonra aklın fazileti ve önemiyle ilgili bir bahis açar; bunların ardından da asıl hikâyeye geçer: Cürcân ülkesi hükümdarı Hürrem Şah, çok sevdiği nedimi Câvid'i bir içki meclisinin hararetli havası içinde ona ilgisini sezdiği şair Fahr-i Cürcânî'ye ihsan eder. Şair Fahr ertesi günü ayıldığında, Hürrem Şah'ın bu hareketine pişman olacağını düşündüğünden tedbirli davranarak Câvid'i beraberinde götürmeyip taht odasının altındaki "serdâb"da saklar. Nitekim şah kendine gelip yaptığına pişman olunca Fahr'in tedbirli davrandığını öğrenerek sevinir ve Câvid'i görmek ister. Fakat serdâba inildiği zaman orada sadece bir kül yığını ile karşılaşılır. Burayı aydınlatan büyük mumlardan birinin devrilmesiyle çıkan yangının Câvid'i kül ettiğini sanan Hürrem Şah derin bir üzüntüye kapılarak serdâba çekilir ve ölünceye kadar vaktini orada ibadetle geçirmeye karar verir. Fahr-i Cürcânî de kederinden çöllerine düşer.

Hayrâbâd'ın buraya kadar olan bölümü (619-729. beyitler), *İlâhînâme*'deki "Fahreddin-i Gürgânî ile Padişahın Kölesi" başlığını taşıyan hikâyenin genişletilmesinden meydana gelmiştir (krş. *İlâhînâme*, s. 142-147, 1826-1887. beyitler). Nâbî, Attâr'ın hikâyesinin burada sona erdiğini, ancak kendisinin hikâyeyi tamamlamayı arzu ettiğini belirterek mesneviyi şu şekilde devam ettirir: Câvid, Hürrem Şah ve Fahr'in sandığı gibi yanıp kül olmamış, Çâlâk adlı bir hırsız tarafından serdâbdan çıkarılmıştır. Şahın sarayını soy- mak için kendi evinden sarayın altındaki

Nâbî'nin
Hayrâbâd
adlı eserinin
ilk sayfası
(Millet Ktp.,
Ali Emîrî
Efendi,
Manzum,
nr. 418/1)

daireye gizli bir yol açan Çâlâk, olay gece- si Câvid'i serdâbdaki yangından kurtarıp kendi evine götürmüştür. Serdâba kapanmış olan Hürrem tesadüfen gizli yolu bularak Çâlâk'ın evine ulaşır ve burada Câvid'i bulur. Fakat şahı görünce telâşa kapılan Câvid kaçmaya başlar. Şah Câvid'in, Çâlâk de her ikisinin peşine düşer. Bu kaçış ve kovalayış sırasında Câvid'in bir kuyuya girmesiyle olaylar gelişir. Mesnevinin bu üç kahramanı, içine girdikleri bir bahçede güzel bir kızın ifrit kılıklı Tamtam adındaki haydudun elinde tecavüze uğramak üzere olduğunu görürler. Tamtam'ın adamları şah ile Câvid'i yakalayıp bağlarlar. Olanları uzaktan takip eden Çâlâk ise uyutucu bir ilâçla tesirsiz hale getirdiği Tamtam'ı ve adamlarını öldürür. Sonunda şah, Câvid ve kurtardıkları kız hep birlikte sarayın serdâbına dönerler.

Bu defa da Kirman şahı, öteden beri kin beslediği Hürrem Şah'ı bir adamı vasıtasıyla öldürtmek ister. Şah yine Çâlâk'ın yardımı ile ölümden kurtulur. Öte yandan şahı inzivâ hayatından vazgeçirmek için serdâba inen saray erkânı, orada hükümdarlarını yandığı sanılan Câvid ve kızla birlikte görüp hayretler içinde kalırlar. Daha sonra şah Câvid'i kızla evlendirir. Düşün gecesini ortadan kaybolan Çâlâk ise kısa bir süre sonra Kirman şahını esir alarak geri döner; Hürrem Şah da onu affedip ülkesine gönderir. Hürrem Şah, Câvid, Çâlâk ve Fahr-i Cürçânî bundan sonraki ömürlerini mutluluk içinde geçirirler.

Tasavvufî remizlerin bulunmadığı, tamamen sergüzeşte dayanan *Hayrâbâd*, birçok mesnevinin aksine güzel bir şekilde sona ermesi ve içindeki olayların zenginliğiyle mesnevi edebiyatında özel bir yere sahiptir. Eser merak uyandırıcı olayları, güzel tasvirleri ve ifade gücüyle Nâbî'nin sanatındaki ustalığını göstermekteyse de Şeyh Galib'in tenkitlerinin tesiriyle mesneviyi başarısız kabul edenler de vardır. Şeyh Galib *Hayrâbâd*'i lüzumsuz yere uzatılmış, ifadesi ağır bir mesnevi olarak nitelendirir. Ziyâ Paşa da *Harâbât* mukaddimesinde Şeyh Galib'in tenkitlerinde haklı olduğunu belirtir. Ayrıca *Hayrâbâd*'da belirli bir görüş ve düşünce bütünlüğünün olmadığı da ileri sürülmüştür.

Devrinde takdir edilen ve pek çok yazma nüshası bulunan *Hayrâbâd*'in sadece İstanbul'da belli başlıları Süleymaniye (Ayasofya, nr. 3851, Lâleli, nr. 721; İzmir, nr. 569), Millet (Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 418/1, 420/1), Topkapı Sarayı

Müzesi (Revan Köşkü, nr. 764/2) ve İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 612, 5090) kütüphanelerinde olmak üzere yirmi kadar nüshası bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hayrâbâd Mesnevisinin Transkripsiyon ve Edison Kitiği (haz. Şâkir Sağır, lisans tezi, 1971), Türkîyat Araştırmaları Enstitüsü Ktp., nr. 1098; Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk* (nşr. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul 1968, s. 57-60, ayrıca bk. neşredenin önsözü, s. 29-32; Attâr, *İlahinâme* (trc. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1967, s. 142-147; Gibb, *HOP*, III, 370-374; Sevin Ünlü, *Nâbî'nin Hayrâbâd'ı* (lisans tezi, 1965), AÜDTCF; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 468-469; Banarlı, *RTET*, II, 676-677; Abdülkadir Karahan, *Nâbî*, Ankara 1987, s. 46-47; a.m.f., "Nâbî", *İA*, IX, 6; *Büyük Türk Klâsikleri*, V (Hüseyin Ayan v.dğr.), s. 268, 297-301; Meserret Dirioz, *Eserlerine Göre Nâbî*, İstanbul 1994, s. 137-146, ayrıca bk. tür.yer.; Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî*, Ankara 1995, s. 41-42; "Hayrâbâd", *TDEA*, IV, 178.

MİNE MENGİ

HAYRÂTİYE KÖPRÜSÜ

Sultan II. Mahmud tarafından
Haliç üzerinde yaptırılan ilk köprü
(bk. HALİÇ).

HAYRE bint EBÛ HADRED

(bk. ÜMMÛ'd-DERDÂ el-ESLEMİYYE).

HAYREDDİN, Mimar

XV. yüzyıl sonları ile
XVI. yüzyıl başlarında yaşayan
Osmanlı mimarı.

İstanbul'un fethinden sonra Mimar Sinan'a gelinceye kadar faaliyet gösteren mimarlar arasında yer alan Hayreddin hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Th. Menzel, Türk tarih müelliflerinin her vakıf müessesesinden, manzum tarih düşüren her şairden ve her hattattan sitayişle bahsettikleri halde mimari şaheserler vücuda getirmiş olanların isimlerini nâdiren zikretmeleri, bunların hal tercümeleri hakkında ise hemen hiç mâlumat vermemeleri sebebiyle Mimar Hayreddin'in yaptığı işlerin meçhul kaldığını söyler (*İA*, V/1, s. 392). Hayreddin'in, Murad adında bir mimarın oğlu ve genellikle Beyazıt Camii'ni yapan usta olduğu, hatta Osmanlı mimarisindeki yenilikleri meydana getirdiği kabul edilir. Beyazıt Camii'nin mimarı olduğuna dair tek kayıt, Ayvansarayî'nin XVIII. yüzyılın sonlarına doğru yazdığı *Hadikatü'l-cevâmi'*de yer almaktadır. Burada geçen "Sultan Bayezid'in mimarı" ifadesinden, Hayreddin'in bu camiiyi yapmış olduğu anlamı çıkarılabileceği gibi sadece II. Bayezid döneminin (1481-1512) mimarlarından biri olduğunu anlamak da mümkündür.

Rıfki Melûl Meriç, Beyazıt Camii ve mimarıyla ilgili olarak yayımladığı bir makalede, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndaki (Muallim Cevdet, nr. 0.71) bir kayda dayanarak bu caminin mimarının Ya'kûb Şah b. Sultan Şah olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Beyazıt Camii Mimar Hayreddin'in eseri olmasa bile Hayreddin'in bu padişah zamanında yapılan bazı binalarda katkısı bulunmalıdır. Beyazıt Camii ve Külliyesi 906-911 (1500-1505) yılları arasında inşa edilmekle beraber 1509'da İstanbul tarihinin en şiddetli depremlerinden biri olmuş ve pek çok bina yıkılmıştır. Bunlardan bir kısmının yeniden yapılması sırasında Mimar Hayreddin'e de görev verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Ayvansarayî'nin verdiği bilgiye göre Mimar Hayreddin, İstanbul'da Çarşıkapı semtinde Sinan Paşa Türbesi karşısında kendi adına bir mescid yapmış, vefat ettiği "mukabilinde olan Sinan Paşa'nın türbesi haricinde" gömülmüştür. Bu ifadede, kabrinin Sinan Paşa Medrese ve Türbesi yanındaki hazirede olduğu anlamı çıkar.

953 (1546) tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'nden öğrenildiğine göre, "Üstad Mimar Hacı Hayreddin" mahallesindeki mescidinin vakfiyesi 894 (1489) yılında Mevlânâ Hamîd b. Efdal imzasıyla

Mimar Hayreddin Camii – Beyazıt / İstanbul

